

L'origen del gòtic

L'arquitectura dita gòtica és un producte francès i més específicament del centre geogràfic de la monarquia francesa: l'Illa de França (*Île de France*). Es considera que la seva primera manifestació és vers 1140 a l'abadia de Sant Dionís (*Saint Denis*), uns vuit quilòmetres al nord del centre de París. Aquesta abadia benedictina estava molt vinculada a la corona perquè acollia el panteó reial.

Originàriament aquest nou estil arquitectònic es va conèixer com a “art francès” i no va ser fins al segle XV que als inicis del Renaixement italià es va encunyar el terme “art gòtic”. Aquesta denominació tenia clarament una connotació pejorativa. En efecte, el Renaixement intentava fer “renéixer” l'art de Roma després d'un període “bàrbar” dominat per una arquitectura que no s'inspirava en la romana – com sí que ho havia fet el romànic– sinó que havia creat unes formes considerades obscures i estranyes. Sent, doncs, un art bàrbar se l'anomenà com uns dels pobles bàrbars que havien senyorejat la península italiana a la caiguda de Roma: els gots.



Abadia de Sant Dionís

A continuació s'explica l'origen de l'arquitectura gòtica com la confluència de tres estímuls principals: teològic un, polític l'altre i tecnològic el tercer.

Els precedents teològics

L'aspecte teològic o ideològic el podríem anomenar com el de la confusió dels tres Dionís, que és la següent. Cap a finals del segle V o començaments del VI un autor anònim, possiblement un monjo sirià, escriu unes obres de caire teològic. O potser aquestes obres circulaven pels monestirs d'aquella part de l'Imperi Bizantí i ell les va recollir, però el cas és que aquest corpus tindrà força influència al món grec i pos-

teriorment a l'Occident llatí. Aquest material, escrit en grec, tracta qüestions teològiques amb un enfocament eminentment místic. Nosaltres ens centrarem en una de les obres d'aquest corpus, precisament la titulada *Teologia mística*, perquè té un paper important en la qüestió que volem estudiar: l'origen del gòtic.

En aquest tractat Déu és concebut com a llum, una llum pura, absoluta i encegado-ra que per manifestar-se es projecta com una gran cataracta lluminosa que a mesura que va descendint pels diferents graons va perdent intensitat fins arribar a nosaltres, o més ben dit a les nostres intel·ligències, perquè puguem tenir un tast de la divinitat. A més cada graó d'aquesta cataracta està ocupat o associat a éssers cada cop menys espirituals i perfectes. Així Déu, com hem vist, ocupa la cúspide, a sota hi trobem els serafins –els més excelsos dels exèrcits celestials segons aquesta tradició– per anar baixant per les altres categories angèliques fins als arcàngels i àngels i continuar després pels sants, bisbes, preveres, poble fidel i la resta de la humanitat. I encara continuava amb els animals i plantes fins al món inanimat. Malgrat aquest enfosquiment de la llum divina a mesura que baixa de Déu als homes, l'objectiu del místic és fer el camí oposat, de baix a dalt, i arribar a la unió mística amb Déu. Aquest camí requereix molt d'esforç ja que d'entrada Déu és impossible de contemplar i de copsar.

Aquesta concepció usa idees molt pròpies de l'orient de la Mediterrània, fins i tot algunes força antigues que recorden el pensament egipci, com és el cas, per exemple, de l'afirmació "Déu és llum", que ens fa pensar en Ra, déu assimilat al disc solar. En quant al llenguatge i als conceptes emprats per desenvolupar-la s'ha de dir que són els de la filosofia neoplatònica, molt en voga en aquell temps. Podríem afegir encara que presenta algunes concomitàncies amb el corrent gnòstic que tant va inquietar l'església que havia esdevingut l'oficial, com quan l'autor afirma que aquesta és una revelació secreta que condueix a la coneixença (*gnosi*) suprema de Déu, que només s'hi pot arribar per la via mística i no la racional o intel·lectual (que ell anomena teologies simbòlica i especulativa). De totes maneres com que el nostre autor no va qüestionar ni la naturalesa trinitària del Déu cristià ni la divinitat de Jesucrist, que eren les dues principals pedres de toc per definir ortodòxia i heterodòxia en aquells temps i en canvi va fer una aproximació mística a Déu tot presentant-lo com a llum pura no va tenir problemes de rebuig, sinó tot al contrari. En aquesta constatació de l'ortodòxia tampoc no hem d'oblidar que el *credo* aprovat al concili de Nicea (325) ja es refereix a la segona persona de la Trinitat, i per tant a Déu, com a "Llum resplendor de la llum" (*Lumen de lumine*).

Un altre detall important per a aquesta història és que, o bé aquest monjo o qualsevol persona del seu entorn no es van atribuir l'autoria de totes aquestes obres sinó que la van atribuir a un personatge de prestigi. Això no era estrany en aquell temps perquè si hom volia donar importància i categoria a una obra que havia escrit ho aconseguia més fàcilment si recorria al truc literari de dir que ell només havia trobat un escrit antic oblidat d'algun pensador clàssic o del primitiu cristianisme. Això revestia l'obra d'una autoritat que no hauria tingut si un autor desconegut l'hagués signada. Així és que aquest corpus, i dins d'ell la *Teologia mística*, es va atribuir a Dionís Areopagita.

Qui era Dionís Areopagita? Aquest personatge surt esmentat als *Fets dels Apòstols* (un dels llibres del Nou Testament). S'hi relata que Pau de Tars (Sant Pau) en un dels seus viatges apostòlics va anar a Atenes i hi va predicar la nova religió a l'Areòpag (lloc de reunió per impartir justícia). Pau no va tenir gens d'èxit i solament va atraure al cristianisme un petit grup en el qual hi havia una persona notable anomenada Dionís. Aquest Dionís, conegut des de llavors com l'Areopagita, va esdevenir deixeble de Pau i, segons la tradició cristiana, va ser el primer bisbe d'Atenes i després fou martiritzat. No ens ha d'estranyar, doncs, que les obres del nostre monjo fossin atribuïdes a Dionís Areopagita pel prestigi que gaudia, sobretot al món bizantí, com a filòsof grec i com a pensador cristià.



Afegim encara que fou canonitzat per l'Església com a sant. *Icona de Dionís Areopagita*

Quan molt més tard la crítica històrica va negar l'atribució del corpus de teologia mística a Dionís Areopagita –d'entrada per la disparitat de dates: Dionís va viure al segle I i el corpus fou escrit o compilat entre el V i el VI, com s'ha dit– va batejar el seu autor com el Pseudo Dionís Areopagita o simplement el Pseudo Dionís (“el fals Dionís”).

Seguint el fil de la història resulta que un exemplar de la *Teologia mística* va ser regalat per l'emperador de Bizanci Miquel II al carolingi Lluís el Pietós¹ el 827 i que aquest diposà el preciós manuscrit a la biblioteca de l'abadia de Sant Dionís, possiblement en primer lloc perquè ja hem dit que aquesta abadia estava estretament lligada als monarques francesos, però potser també la identitat de noms –Dionís, el suposat autor de l'obra, i Dionís, el patró de l'abadia– va contribuir a què aquest lloc

es veïes com el més apropiat per guardar el llibre. I això ens dóna peu a continuar amb les confusions. Toca ara preguntar, qui era aquest segon Dionís que donava nom a l'abadia?



Sant Dionís de París, mort decapitat segons la tradició

Segons la tradició aquest Dionís va ser enviat pel papa de Roma des d'Itàlia per evangelitzar la Gàl·lia junt amb altres companys. Segons la mateixa tradició ell va ser el primer bisbe de París i va ser martiritzat, també amb els seus companys, en les persecucions de Valerià vers el 250. El martiri tingué lloc en una elevació muntanyosa sobre Lutècia (nom del nucli romà que esdevindrà París), muntanya que per aquesta raó fou anomenada Muntanya dels Màrtirs, *Mons Martyrum* en llatí i més tard Montmartre. Se'l venera com a sant patró de París i sobre la seva tomba s'edificà l'abadia que porta el seu nom.

Poc després que l'exemplar de la *Teologia mística* fos dipositat a Sant Dionís fou traduït del grec al llatí per l'abat Hilduin (835) i tingut com un gran tresor.

O bé fos en aquest moment o potser ja venia d'abans, el cas és que aquesta abadia benedictina va establir, segurament de forma interessada per augmentar el seu prestigi, que el sant a qui estava dedicada l'abadia, Sant Dionís primer bisbe de París i màrtir, era veritablement Dionís Areopagita, deixeble directe de Sant Pau vingut des de Grècia a la Gàl·lia per portar-hi el cristianisme.

Així doncs des de l'abadia reial de Sant Dionís s'havia establert que el primer bisbe de París i màrtir, patró de la institució, era Sant Dionís Areopagita, deixeble de Sant Pau, que era a més l'autor d'un tractat anomenat *Teologia mística* que definia Déu com a llum. Havien identificat un Dionís d'Atenes, del segle I, amb un Dionís martiritzat a París el segle III i amb l'anomenat Pseudo Dionís, un autor d'un corpus teològic amb ressonàncies místiques, dels segles V o VI. I en principi la confusió entre aquests tres personatges ajudava que l'abadia reial de Sant Dionís esdevingués un lloc de la màxima importància i significació religiosa, social i també política.

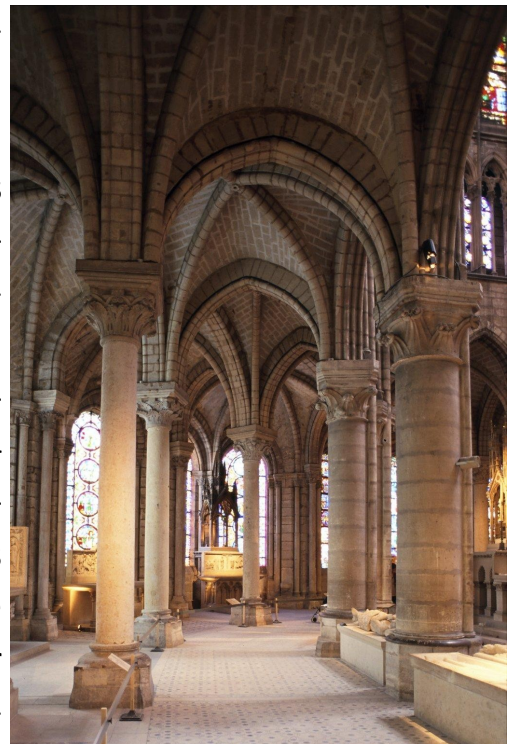
Amb això arribem al segle XII quan l'abat de Sant Dionís és un personatge d'una gran talla intel·lectual, ple d'inquietuds i ambicions. Ens referim a l'abat Suger

(nascut el 1081 i abat de 1122 a 1151). Era un enamorat de la concepció divina que es descrivia a la *Teologia mística* i va concebre la idea de fer visible aquesta llum i cataracta de llum de la teologia en l'arquitectura d'una església. Construir un temple segons les idees de la *Teologia mística* i fer que aquest temple fos el de Sant Dionís, autor d'aquesta teologia segons la confusió que hem vist, semblava que era molt apropiat. L'església de l'abadia era en aquell moment romànica i els seus amples murs i escasses obertures no podien de cap manera visualitzar el concepte de Déu com a llum, concepte que necessitava una elevació del temple cap amunt, cap al cel, amb uns murs plens de grans obertures per on penetrés la llum.



Vitrall amb la representació de l'abat Suger

Per portar a terme la seva idea trencadora Suger es va aprofitar de diverses circumstàncies. L'excusa era que el temple abacial havia envellit, es trobava en mal estat i calia rehabilitar-lo. El suport regi l'obtindria perquè, amic com era del monarca i necessitat aquest de prestigi com veurem més endavant, van treballar els dos per enfortir l'aliança entre l'abadia i la cort. I finalment va poder aprofitar uns primers avenços tecnològics, existents al seu temps, que permetien enlairar els temples originàriament romànics. D'aquesta manera Suger va començar a retocar l'església de Sant Dionís per anar-hi introduint els primers element gòtics reconeguts pels historiadors de l'art. Va començar per refer els absis del temple amb aquesta nova concepció i després es va anar convertint la resta de l'edifici a la nova arquitectura.



Deambulatori a la capçalera de l'església de l'abadia de Sant Dionís

Ens estendrem ara en els dos suports que Suger va buscar per portar a terme el seu programa d'aixe-

car un espai sagrat que visualitzés la idea cabdal “Déu és llum”. Encara que hem de fer notar que molts intel·lectuals² que han parlat d’aquest tema fan èmfasi en què no va ser cap d’aquests dos aspectes el detonant de l’art gòtic sinó la visió de Suger extreta de la *Teologia mística* amb el desig ferm de plasmar-la en pedra.

L’aliança amb el poder polític



Lluís VI el Gras

Recordem que França és el territori on es va manifestar en primer lloc la desintegració feudal del poder monàrquic, ja a la segona meitat del segle IX. Es van crear tot un seguit de dominis senyorials que sols van deixar al monarca carolingi el control directe sobre un territori força migrat al voltant de París, pràcticament l’illa de França i l’Orleanès.



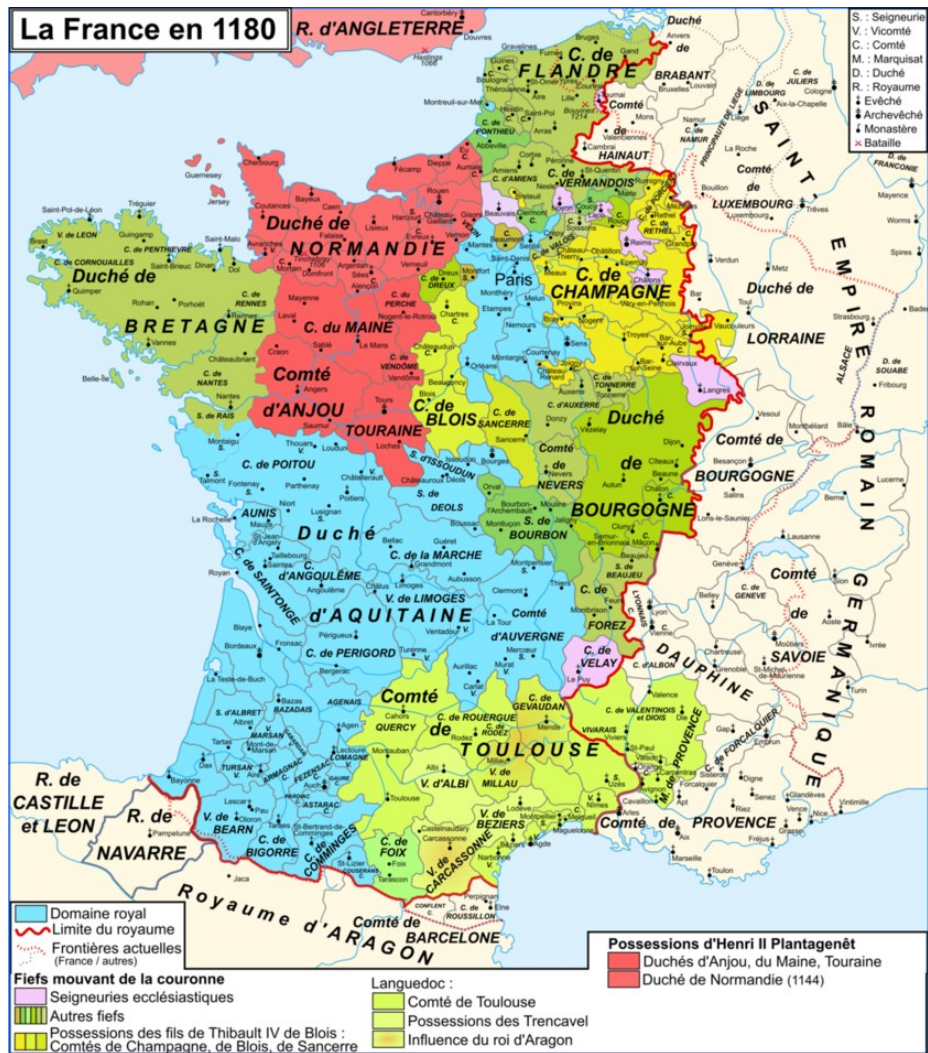
Lluís VII el Jove

Aquesta situació continuava més o menys igual quan el jove Suger va fer amistat amb el futur monarca Capet Lluís VI el Gras –els Capet havien substituït els carolingis a final del segle X–, ja que els dos es van educar a l’escola monàstica de Sant Dionís. Quan Lluís fou coronat rei el 1108 el futur abat va ser el seu conseller. Suger, a més, va ser també el responsable de l’educació de l’hereu de Lluís VI, el futur Lluís VII el Jove, sobre el qual va exercir tot temps una gran influència.

El 1137 va ser un any cabdal en la vida del jove Lluís VII. Per una banda va esdevenir rei de França amb només disset anys a la mort del seu pare i per l’altra es va casar amb una de les dames més poderoses del moment: Elionor d’Aquitània. Hem vist com el territori actualment francès estava llavors dividit en múltiples senyorius. Un dels més grans era el ducat d’Aquitània: comprenia gairebé tot el centre del país i tota la part atlàntica del sud. I precisament en aquest mateix any 1137 havia mort el seu duc Guillem X i Elionor n’havia esdevingut l’hereva, la nova duquesa. Elionor, doncs, va aportar un dot importantíssim al seu casament amb el rei de França.

És el moment, per a Suger, de posar en pràctica el seu projecte. França té un jove monarca del qual l'abat de Sant Dionís n'esdevé conseller, com ho havia estat del seu pare. Ha de ser aquest el punt d'inflexió cap a un augment del prestigi de la corona, prestigi que no hem d'oblidar que tenia el monarca perquè en el sistema feudal era el senyor suprem per sobre de tots els altres, que li havien de retre homenatge. El que passava, com hem vist, és que el fet de posseir directament un territori poc extens –hi havia senyors vassalls seus molt més poderosos– empetidia el seu poder i de retruc el seu prestigi. Ara potser les coses anirien canviant amb el bon casament que havia fet Lluís VII. Llavors només calia, per rematar l'operació d'augment del prestigi del Capet, associar-lo amb el naixement d'una nova manera de construir cases de Déu –les catedrals–, en un estil que ja no seria romà o mediterrani sinó francès o nòrdic; un estil nacional propi del nou monarca francès, estil que en el pla cultural i religiós acompanyaria els èxits polítics de la monarquia francesa. Aquest era el pla de Suger: reformar Sant Dionís a major glòria de Déu i de la monarquia.

Pel que fa als èxits polítics de la monarquia podem dir que Suger, que morí el 1151, ja no els va veure, ni tan sols Lluís VII ja que no va ser fins als temps del seu fill Felip August (coronat el 1180) que la reialesa francesa començà lentament la marxa im-



Mapa on es poden veure els dominis reials al voltant de París i l'extens ducat d'Aquitània. També, en vermell, es representen els dominis dels Plantagenet: Normandia i Anjou

parable cap a l'annexió de tots els altres senyoriis feudals i l'enfortiment del poder reial. Però en canvi l'estil gòtic sí que en aquest ascens va complir la funció imaginada per Suger en vestir de glòria un seguit de ciutats franceses amb catedrals cada vegada més espectaculars, com per exemple la de Chartres o Notre-Dame de París.

A títol de curiositat i per tancar aquest apartat diguem que les coses no li van anar bé a Lluís VII. El matrimoni amb Elionor no funcionà satisfactòriament, perquè encara que sabem que eren matrimonis per interès, en aquest cas sembla que els tarannàs dels dos esposos eren molt diferents. Lluís era auster i de fermes conviccions religioses, possiblement influenciat per personalitats eclesiàstiques com Suger –ho hem comentat– i com Bernat de Claravall (1090-1153), fundador de l'orde del Cister,



Elionor d'Aquitània

que també va influir en el monarca més endavant. En canvi Elionor venia d'una cort on es respiraven uns altres aires, que els historiadors han batejat com el Renaixement del segle XII, amb un primer sorgiment de la burgesia mercantil urbana i amb un canvi de gustos artístics conegut com l'època dels trobadors. En certa manera era la contraposició de la França "d'oïl" i la França "d'oc", la primera encara a l'òrbita conceptual de l'Alta Edat Mitjana i la segona traient el nas cap a la Baixa Edat Mitjana.

Pocs anys més tard, el 1145, Bernat de Claravall predicà la segona Croada (1147-1149) per encàrrec papal. Lluís VII hi respon afirmativament i al cap d'un exèrcit se'n va a lluitar a Terra Santa. El resultat és un complet fracàs per als cristians, entre ells els francesos, que tornen derrotats. En tota aquesta aventura Elionor ha volgut acompanyar el seu marit però les relacions entre els dos empitjoraren molt, sotmeses a les no massa agradables situacions viscudes allà, i a la seva tornada a França Lluís VII pensa en com anul·lar aquest matrimoni, cosa que

aconsegueix en 1152, mort ja el seu mentor Suger (1151).

Possiblement aquest va ser un greu error polític de Lluís VII ja que Elionor va tornar a casar-se de seguida, aquesta vegada amb el futur rei anglès Enric II Plantagenet –fou rei dos anys més tard, el 1154–. El nou matrimoni tenia unes enormes possessi-

ons a França, ja que a les d'Elionor calia afegir-hi les del seu marit. Enric, per part de pare era un Plantagenet, senyor d'Anjou, Maine i Tours, i per part de mare heretava el regne d'Anglaterra juntament amb el ducat de Normandia, ja que des de 1066 els ducs de Normandia havien esdevingut reis d'Anglaterra. Així el matrimoni, a més de ser reis d'Anglaterra, tenien la major part del territori francès: un continu des de Normandia al nord passant pel comtat d'Anjou i acabant amb el ducat d'Aquitània, que s'estenia per tot el centre i sud-oest de França. I tanmateix segons l'ordenament feudal Enric i Elionor eren vassalls del rei de París. Era una situació que forçosament havia de desembocar en conflicte; de fet fou la causa de fons de la llarga i sagnant Guerra dels Cent Anys entre les corones francesa i anglesa (meitat segle XIV – meitat segle XV).

Les innovacions en la tecnologia arquitectònica

Després de la desaparició de l'Imperi Romà d'Occident els edificis que se seguiren construint als diferents regnes germànics que el van substituir continuaven emprant les solucions arquitectòniques romanes. Segons els llocs, moments i circumstàncies aquests edificis seran més o menys grans, més o menys bells i més o menys luxosos però tots usaran murs potents, obertures coronades per arcs de mig punt i espais moltes vegades coberts per teulades. Evolucionant amb el pas dels segles i també amb alguna influència vinguda de Bizanci tindrem, en aquests mateixos territoris, l'estil que en diem romànic. Estil on malgrat la seva aparent uniformitat s'hi aprecien clarament diferències importants.

Una d'aquestes variants és l'anomenat art otonià, en referència a l'inici del Sacre Imperi, amb els Otons com a primers emperadors, al voltant de l'any 1000. Aquest estil, dins el corrent general esmentat al paràgraf anterior i continuació de l'art romà a través de l'art carolingi, presenta una monumentalitat i elevació dels edificis, tant àulics com religiosos, que els fa característics. Més tard aquests aspectes es troben en l'anomenat art normand, a



A l'església de Sant Miquel de Hildesheim (Alemanya) podem veure una arquitectura romànica que permet grans espais



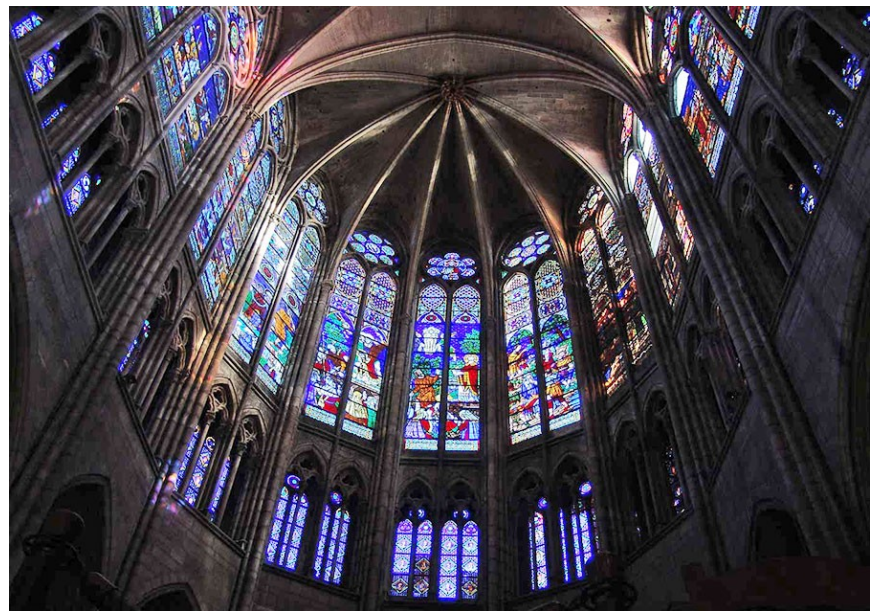
La catedral de Durham (Anglaterra) és un exemple de l'art normand: arcs de creueria que culminen un edifici de concepció romànica

amb la de l'arc ogival –quan l'arc de mig punt es comença a apuntar–, que segons alguns autors es va iniciar a Borgonya, són els dos elements més característics que definiran el nou art gòtic.

Doncs bé, quan Suger va decidir emprendre el seu projecte buscà constructors ja avesats a aixecar murs més alts, aguantats per alguns elements com els contraforts, i a mirar de practicar-hi obertures més grans, sobretot més altes per donar una aparença més esvelta i permetre l'entrada de més llum al temple. Amb el temps els nous temples gòtics, cada vegada més perfectes des dels punts de vista de tècnica arquitectònica i d'ornamentació artística esdevindran edificis que pretendran pujar cap amunt plens de llum per inspirar la unió mística amb la divinitat.

Afegim finalment que Suger, com a fill de l'esperit de Cluny –la norma predominant entre els benedictins aquell temps– volia omplir l'església d'es-

banda i banda del canal de la Mènega (Normandia i sud d'Anglaterra). Aquí, a més, es comença a desenvolupar l'arc de creueria per sustentar les voltes en espais reduïts, com a les naus laterals de les esglésies. Aquesta innovació junt



Vitralls de l'església de l'abadia de Sant Dionís

plendor. Per una banda era amant de les peces litúrgiques valuoses i per l'altra la nova arquitectura li va permetre de tapar les grans obertures del gòtic amb vitralls de colors. D'aquesta manera la llum que entrava prenia coloracions diverses i podia assemblar-se més a la cataracta de llum de la seva estimada *Teologia mística*. El seu rival en aquestes qüestions, Bernat de Claravall, molt més auster, va projectar les esglésies i abadies del Cister amb un gòtic no tant apuntat, equilibrant verticalitat i horitzontalitat –només cal veure Poblet– i concretament en el tema dels vitralls va tapar les obertures amb làmines de material translúcid de tonalitat blanca i res de color: és el gòtic anomenat cistercenc.

Notes

1. Encara que no tingui cap rellevància per a la història que s'explica però per fixar una relació temporal amb la nostra direm que Lluís el Pietós, fill de Carlemany, és qui va entrar a Barcelona el dia de Pasqua de l'any 801 expulsant-ne el domini musulmà i establint el carolingi.

2. Per exemple el filòsof barceloní Eugenio Trías desenvolupa aquesta idea a *La edad del espíritu* (Destino. Barcelona, 1994) i per argumentar la seva tesi fa referència a textos del medievalista francès Georges Duby extrets de *La época de las catedrales* i *San Bernardo y el arte cisterciense*. També es pot trobar la mateixa explicació a l'obra divulgativa *El gótico* (Könemann. Köln, 1998) a càrrec del seu editor Rolf Toman.

Imatges

Totes les imatges són d'ús públic a internet.

Cronologia

- 1081 Neixen el futur rei de França, Lluís VI, i el futur abat de sant Dionís, Suger.
- 1090 Neix Bernat de Claravall.
- 1108 Mor Felip I, rei de França, i el succeeix el seu fill Lluís VI el Gras.
- 1120 Neix el futur Lluís VII, fill de Lluís VI.
- 1122 Suger esdevé abat de Sant Dionís. Neix Elionor d'Aquitània.
- 1133 Neix Enric II Plantagenet.
- 1137 Mor Lluís VI i el succeeix el seu fill Lluís VII el Jove. Mor Guillem X, duc d'Aquitània, i el succeeix la seva filla Elionor. Casament de Lluís VII i Elionor.
- v. 1140 Primera manifestació de l'arquitectura gòtica, a l'abadia de Sant Dionís.
- 1145 Bernat de Claravall predica la segona Croada.
- 1147-49 Segona Croada.
- 1151 Mor Suger.
- 1152 Anul·lació del matrimoni entre Lluís VII i Elionor. Elionor es casa amb Enric II Plantagenet.
- 1153 Mor Bernat de Claravall.
- 1154 Enric II Plantagenet esdevé rei d'Anglaterra.
- 1180 Mor Lluís VII i el succeeix el seu fill Felip (II) August.
- 1189 Mor Enric II.
- 1204 Mor Elionor.

Ramon Segret Sala

Llicenciat en Història (UB)

Primavera 2017